

Тамара Јеврић

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,

Филозофски факултет

e-mail: tamara.jevric@pr.ac.rs

БОЉИ ТИ ЈЕ ЗНАНИ ВРАГ – ЕНГЛЕСКО-СРПСКЕ ПАРАЛЕЛЕ У РЕЛИГИЈСКИМ ПОСЛОВИЦАМА

Апстракт: Пословице као језички знаци могу да носе у себи типичне карактеристике једне културе, вредности и мисли њених припадника. Оне могу да објасне везу између језика и културе, и да укажу на њихову међусобну повезаност. Пошто је главни предмет истраживања међукултурне и контрастивне паремиологије упоређивање и контрастирање паремијских еквивалената на различитим језицима, из угла културне семиотике (Гжибек 2014) могу се проучавати пословице које постоје у више култура. Фокус овог рада је на пословицама које су заједничке за енглески и српски језик, а у којима се јављају одреднице God и Бог, devil и ђаво или враг, чиме се религија у пословицама испитује путем дуалитета добро и лоше као најважнијег дуалитета својственог паремиологији. Корпус се састоји од пословица ексцерпираних из енглеских збирки пословица (Флавел и Флавел 2007, Спик 2007, Хазлит 2007) и српских пословица које је прикупио Марковић (2005), а у чије издање су уврштене и пословице Вука С. Караџића (1849). Анализиран је семантички ниво значења пословица. Проучавањем ових пословица долазимо до заједничких карактеристика две културе, заједничких вредности, стереотипа, опомена или лекција које се разоткривају путем тумачења значења.

Кључне речи: пословица, језик, религија, култура, God, Бог, devil, ђаво, враг, семантичка еквиваленција, лексичка еквиваленција.

1. Увод

Пословице су књижевна и мисаоно-филозофска категорија која на најкраћи начин сажима и исказује важне мисли и најинтензивнија осећања људи. У погледу припадности појединим областима духовне културе за пословице се може рећи да оне у подједнакој мери припадају и књижевности и филозофији, али и неким другим облицима уметничке и научне мисли. Оне су распрострањене код свих народа света, а налазе се, у већој или мањој мери, у свим књижевностима и представљају искристалисан резултат стварања и таложена народног искуства кроз многе векове. По својој садржини оне су „сажета, завештајна формулација искуства, језгровито изречено опажање прихваћено у традицији”.¹ По својој старини вероватно су једна од најстаријих књижевних врста, присутне како у народној књижевности, тако и у многим делима уметничке литературе. У појединим књижевним делима оне чак представљају основна мисаона и идејна језгра

1 Živković & Škreb 1985, 584.

око којих се везују многе анегдоте, песничке слике или наративне целине, па и детаљни описи.

У погледу стваралачког извора пословице својом формом и многоструким значењима више наликују колективним творевинама људског духа, породице, племена, региона или народа, те као такве имају и општији карактер и представљају универзалну вредност. По свом стварном пореклу више су творевина индивидуалног духа и његових посебних профетских напора. Пословице најпре уобличавају појединци који их стварају после надахнутог умног уочавања разних особености људског понашања и понављања друштвених или природних појава. Онда се оне у коначном облику саопштавају другима, даље преносе разгранатим рецепцијским ланцем и проширују на веома велик круг реципијената. На томе дугом путовању кроз простор и време најчешће се губи веза између њиховог творца и крајњих усвојитеља, а име њиховог изумитеља готово увек се утапа у колективно биће и памћење. У енглеском је то најбоље резимирано у речима британског политичара Џона Расела – *The wit of one, and the wisdom of many*.²

У језику пословица превладавају врло јасни основни или пренесени појмови у којима се могу препознати поједине стилске фигуре, а најчешће су у употреби поређење и метафора. Управо се у лингвистици пословице могу анализирати у домену метафора као њихових блиских сродника: „Пословице описују одређени догађај или стање ствари који су метафорично применљиви на читав низ различитих догађаја или стања под условом да имају исту или довољно сличну сликовно-схематску структуру.”³ Како се метафорама приписује да су „главни организациони принцип сваке комуникације, укуључујући и пословице”,⁴ анализа може да пружи увид у то како комуникација путем пословица обликује наша размишљања и ставове, и који су то заједнички мотиви који прожимају поједине језике и њихову културу.

Пошто су пословице „информативни и корисни језички знаци културних вредности и мисли”,⁵ једно од тумачења културе које може послужити да објасни везу између пословица као језичких форми и културе указује на њихову међусобну повезаност и нуди термин *лингвокултура* (енгл. *linguaculture*): „Култура је део језика као што је језик део културе, и те две стварности које се делимично преклапају укрштају се на много начина.”⁶ Та места укрштања могу бити учестали језички обрасци⁷ чијом се анализом култура једног друштва разоткрива или пословице које су, по природи, културолошки одређене и чијом се употребом култура преноси. У руској лингвистици,⁸ као и у српској,⁹ уместо термина лингвокултура користи се термин *лингвокултурологија*, област која има за циљ проучавање односа између језика и културе, језика и етноса, језика и националног менталитета.¹⁰

Пословице које су заједничке већини европских језика воде порекло из латинског и грчког, али неке су и старије. Заједничке пословице прикупљене су у *Речнику европских*

2 Према нашим сазнањима, није познато којом приликом је Расел први пут изговорио ову реченицу. Година која се спомиње је 1823. (Mieder 2014, 64). Дата пословица је заправо популарнија верзија оригиналне реченице која гласи: *One man's wit, and all men's wisdom*.

3 Cruse 2000, 209.

4 Wilkinson 2002, ix.

5 Mieder 2004, xii.

6 Friedrich 2006, 219.

7 Jevrić 2017.

8 Телия 1996, Воробьев 2008, Маслова 2007.

9 Кончаревић 2018, Драгићевић 2010.

10 Телия, у Gryshchenko, 2015.

пословица Емануела Штрауса,¹¹ који укључује мањи број српских пословица, и *Речнику европских пословица на 55 језика, са еквивалентима у арапском, персијском, санскритском, кинеском и јапанском* Ђуле Пацолаја.¹² Такође, захваљујући раду два аутора, Пермјакову и Кусију, установљене су универзалне пословице чијој је структури Пермјаков¹³ приступио из угла логико-семиотике. Пословице и пословичне фразе сврстао је у дванаест категорија, које се даље деле на поткатеорије. Кусијев¹⁴ структуралистички приступ пословицама омогућио је да се креира база међународних пословица која се може користити за проучавање структуре пословица, а која је тематски класификована у тринаест главних сегмената.¹⁵

За најстаријег пописивача енглеских пословица сматра се Годфри од Винчестера (Godfrey of Winchester, †1107) чија је у то време необјављена публикација *Proverbia Epigrammata Satirica* садржала стихове који наликују пословицама. Прве збирке пословица, као што су *Proverbs of Hendyng, son of Marcolphus, Proverbs of King Alfred* и др. карактерише присуство стихова, максима, или реченица уместо пословица¹⁶ како их у савременим лингвистичким теоријама дефинишемо. Помак у пописивању примећујемо у Хазлитовом речнику пословица из 1882. године који садржи пословице и пословичне фразе поређане абecedним редом и анотиране.

У српској књижевности најпознатији сакупљач и популаризатор народних пословица био је народни мудрац и велики реформатор српске културе и српског језика Вук С. Караџић, мада је и пре њега било истакнутих просветитеља и културних радника који су у својим делима указивали на значај и различите облике ових народних умотворина (Захарије Орфелин, Доситеј Обрадовић, Јован Мушкатиновић). Библија је један од главних извора пословица, те, природно, пословица са одредницама *Бог* и *ђаво* или *враг* има много, и то знатно више у српском него у енглеском језику. Оваква појава може се једноставно објаснити тиме да су неке културе богатије пословицама од других.¹⁷ Пословице у којима се спомињу *Бог* и *ђаво* сведоче о томе у којој је мери религија играла улогу у животу људи, нарочито до периода просветитељства. Друго, упитно је дефинисање самих пословица и њихове категоризације. Често су се пословице груписале заједно са пословичним фразама, максимама, клишеима, афоризмима и сл. Зато анализа пословица подразумева и њихово јасно дефинисање и одвајање од њима сличних жанрова. Норик,¹⁸ рецимо, дефинише пословице креирањем матрице која узима у обзир својства као што су дидактичност, фигуративност, прозодија, хумор и др.

У семиотици се на пословицу гледа као на комплексан знак и за њено тумачење важно је питање контекста, односно када се одређена пословица употребљава, пошто је значење језик у употреби. Мидер¹⁹ резимира какве све функције може имати једна пословица с обзиром на контекст: „Пословице такође могу функционисати као упозорење, убеђивање, опомена, укор, изјава, карактеризација, објашњење, опис, оправдање, резимирање итд. и сасвим је могуће да иста пословица има потпуно различите функције у различитим контекстима употребе.” Зато се пословице у контексту

11 Strauss 1994.

12 Paczolay 1997.

13 Permyakov 1970.

14 Kussi 1972.

15 Доступно на: <https://www.mattikuusiproverbtypology.fi>.

16 Hazlitt 2007, xii–xiii.

17 Да број библијских пословица у европским језицима није једнак говори Mieder 2004, 12.

18 Norrick 1985, 72–73.

19 У Grzybek 1987, 47.

анализирају унутар оквира прагматике као једне од три димензије семиозе. Синтактички и семантички ниво могу се засебно анализирати или допунити и продубити прагматичку анализу значења пословица. Морисовом²⁰ поделом семиотике три нивоа анализе значења заправо се постављају као комплементарна. У прагматици је фокус на односу између знака и корисника знака, у синтактици на односу између самих знакова, а у семантици на односу између знакова и објеката на који се ти знакови примењују.

Немогућност да се текст једне пословице до краја разреши приписује се међусобном односу између *полифункционалности*, *полисемантичности* и *хетероситуативности* (енгл. *polyfunctionality*, *polysemanticity*, *heterosituativity*). Због овог односа, до коначног значења једне пословице никада се не може доћи.²¹ Крикман²² ову појаву назива *семантичком неодређеношћу* (енгл. *semantic indefiniteness*).

Значење пословица може да буде двојако и води нас у сферу денотативног и конотативног нивоа значења пословица. Денотативно значење може се одредити као дословно значење, док је конотативно фигуративно или пренесено значење. Ово, наравно, није једина интерпретација концепата денотативног и конотативног значења, те дословно значење може имати конотативно значење, док пренесено значење не мора бити конотативно. Гжибек²³ о фигуративности говори као о двојакој манифестацији. С једне стране, фигуративност је везана за стилске фигуре као лексичке компоненте које се јављају у пословицама. С друге стране, везана је за текст пословице као целину, тј. за њено укупно значење. Тиме пословице нису само лингвистичке већ и паремијске јединице, односно говоримо о примарном и секундарном нивоу значења. Пословица као лексичка јединица служи као знак за одређену ситуацију, док је као паремијска јединица знак за *групе ситуација* (енгл. *class of situations*). Гжибек²⁴ развија схему на основу које видимо да семантичко тумачење пословица није могуће без културолошки прихваћеног контекста и ситуационих модела,²⁵ чиме илуструје уску повезаност између прагматике и семантике.

2. Претходна истраживања на тему пословица са лексемама *Бог* и *ђаво/враг*

У српској лингвистици анализом пословица са лексемама *Бог* и *ђаво/враг* бавило се неколико аутора. Шафер²⁶ испитује фразеолошке јединице са лексемом *ђаво (враг)/devil* у српском и енглеском језику, укључујући и неке пословице. Драгићевић²⁷ је изучавала концепт Бога у српским народним пословицама користећи корпус који се састоји од пословица које садрже именицу *Бог* и придев *божји*, њихове најфреквентније глаголе, најчешће именичке појмове који се повезани са Богом и листе глагола у облику императива којима се човек обраћа Богу.

Јовановић²⁸ се у оквирима теорије прототипа и Белићеве теорије о правим именицама бави француским пословицама са лексемама *Dieu* и *diable* и њиховим српским еквивалентима *Бог* и *ђаво/враг*. Његови налази указују на искључиво позитивне особине

20 Morris 1938.

21 Grzybek 2014, 155–156.

22 Krikmann 1974a, 1974b.

23 Grzybek 2014, 124, 141.

24 Ibid, 150.

25 У контексту пословица као знакова, ситуациони модели представљају моделе типичних ситуација.

26 Šafer 2016.

27 Драгићевић 2013.

28 Јовановић 2014, 2013.

које се приписују првом пару лексема *Dieu* и *Бог*, док се у другом истраживању првенствено указује на негативне особине које лексеме *diable* и *ђаво/враг* поседују. Аутор наилази и на примере пословица у којима те лексеме садрже и позитивне семантичке конституенте. Неке од српских пословица нашег корпуса могу се наћи у збирци *Библијске пословице и изреке* Љиљане Стошић,²⁹ која садржи и кратак преглед њиховог порекла.³⁰

3. Теоријски оквир, методологија и корпус истраживања

Пошто је главни предмет истраживања међукултурне и контрастивне паремиологије упоређивање и контрастирање паремијских еквивалената на различитим језицима,³¹ из угла културне семиотике може се проучавати које пословице постоје у одређеној култури, што доприноси проучавању културе уопште.³² Контрастирање енглеских и српских пословица уклапа се у потребе за радовима који би се на међукултурном нивоу бавили мизогинијом, стереотипима, религијом, за шта се залагао Мидер.³³ Фокус овог рада је на испитивању претпоставке да енглески и српски језик имају заједничке пословице у којима се јављају одреднице *God* и *Бог*, *devil* и *ђаво* или *враг*, упркос томе што су у питању две различите културе. Рад се не бави сазнањима о различитим концептуализацијама Бога и ђавола, добра и зла итд., нити је циљ утврђивање које пословице се јављају само у једном језику, али не и у другом.

У раду правимо разлику између *семантичке еквиваленције* и *лексичке еквиваленције* пословица,³⁴ те анализирамо и једне и друге. Када кажемо да су пословице заједничке за енглески и српски језик, то значи да су анализиране оне код којих имамо значењску еквиваленцију, јер је код њих уз употребу различите лексике значење пословица идентично или готово идентично. То значи да се једна од наших одредница може јавити у енглеском, али не и у српском језику, и обрнуто. Исто тако, анализиране су пословице са лексичком еквиваленцијом, тј. оне са истоветним одредницама, али не нужно идентичним значењем.

Корпус се састоји од пословица екскерпираних из енглеских збирки пословица³⁵ и српских пословица које је прикупио Марковић,³⁶ а у чије издање су уврћене и пословице Вука С. Карацића. У енглеским збиркама лексема *God* појављује се 61 пут, а лексема *devil* 147 пута. У српској збирци лексема *Бог* јавља се 506 пута, лексема *ђаво* 111 пута, а лексема *враг* 56 пута. За разлику од пословица у енглеским збиркама, српске пословице су поређане азбучним редом, али не по главној одредници, већ по првом слову пословице, због чега је претрага вршена мануелно (тзв. *hand-and-eye method*).

Редослед анализе пословица не прати ни један посебно утврђени шаблон или категоризацију. Анализа корпуса укључује све пословице са поменутиим одредницама са семантичком и лексичком еквиваленцијом, и подразумева тематско сврставање пословица.³⁷

29 Стошић 2007а.

30 У нешто измењеном облику, преглед је објављен као рад. Видети Стошић 2007б.

31 Petrova 2014, 345.

32 Grzybek 2014, 156.

33 Mieder 1997, 400.

34 Petrova 2014, 338–341.

35 Flavell & Flavell 2007, Speake 2007, Hazlitt 2007.

36 Марковић 2005.

37 Лексема *devil* у *Тезаурусу традиционалних енглеских метафора*, у коме се налазе поједине пословице из нашег корпуса, распоређена је у следеће тематске категорије: *ђаво*, *ђаво* – његови атрибути, *ђаво* – његов однос, *ђаво* – његов однос са нама, *ђаво* и црква, *ђаво* на другим местима,

4. Анализа и дискусија

4.1. Енглеске и српске пословице са лексемама *ђаво/враг*

4.1.1. *Ђаво и жена*

Пословице као језички знаци у себи носе типичне карактеристике једне културе, вредности и мисли припадника дате културе, па проучавање пословица са поменутим одредницама може бити добар пример проучавања културе у којој се дуалитет *добро* и *лоше* показује као најважнији дуалитет својствен паремиологији.³⁸ Тако прва група пословица доводи у везу *ђавола* и жену. У њима се може пронаћи изједначавање особина жене и *ђавола*, као у *Женска посла – ђавоља посла*, или се жена приказује као лошија од мушкарца, а *ђаво* као лошији од ње: *Man, woman, and the devil, are the three degrees of comparison*. Жена може бити и средство путем којег *ђаво* остварује своје заумне и рђаве циљеве. Отуда и пословица *Ђаво кад не зна шта ће да ради, пита жену*.

У неким пословицама жена је толико вешта и домишљата да својом довитљивошћу и спремношћу у критичним моментима надмаши снагу свога мушког супарника,³⁹ па чак и самог *ђавола*: *A wicked woman and an evil is three half-pence worse than the devil, Wickedness with beauty is the devil's hook baited* и *Жена је врагу с удице утекла*. Удица може бити и симбол тешке и неизвесне ситуације из које жена зна на чудесан начин да умакне и избори се за своје спасење.

У пословицама се поред удице јавља и мрежа: *Women are the devil's nets, Жена је вражја мрежа, Жене су пређе у које ђаво људе заплеће*. Жена је представљена као природни савезник *ђавола*, далеко од Бога и мушког рода. *Nets, мрежа* или *пређа* служе као симбол из којег се мушки род никако не може искобељати. Њима се може нагавестити и снага женског завођења, лепоте и недокучивости жена које као мрежа привлаче мушкарца и не дозвољавају му да се од њих отргне и удаљи. Зато је и речено: *Љубав женска, мрежа вражја*.

Жена у овим пословицама није представљена само у зрелом добу, већ и као старија жена, каткад и вештица, са којом *ђаво* има посебну повезаност: *To hug one as the devil hugs a witch, Ђе ђаво не може што свршити онђе бабу пошаље* и *На једну страну ђаво, а на другу баба, па ко натекне*. Народна мудрост и пословична сажетост не представља у негативном светлу само зреле и старе жене, него и девојнице: *Кад девојчица звижди, ђаволи око ње играју*. Овде је, највероватније, представљена девојчица у одрастању и сазревању у девојку. Звиждукање се може тумачити као почетак завођења, позив мушком роду да обрати пажњу на женске игре. *Ђаволи* око девојчице могу бити почетак њеног сексуалног буђења. Мотив звиждукања налазимо и у енглеском где се оно поново истиче као нетипично понашање жена – *A whistling woman and a crowing hen are neither fit for God nor men*.⁴⁰

ђаво у акцији, и *ђаво* у невољи. Одреници *God* посвећена је само једна засебна тематска целина идентичног наслова (Wilkinson 2002, 843, 879–883).

38 Grzybek 1987, 57.

39 О женској довитљивости говори и: *If you make your wife an ass she will make you an ox*.

40 О поређењу жена са животињама у пословицама у енглеском и српском језику, видети Јеврић & Радосављевић 2013.

4.1.2. Ђавоља работа

Следећих седам примера представљају варијације исте пословице која говори о беспослености или залудности као времену које може да буде само извор за зло делање, те се оно приписује ђаволу као спољном агенсу које то зло креира и негује: *The devil finds work for idle hands, The devil finds work for idle hands to do, An idle brain is the Devil's workshop, An idle brain is the devil's shop [or work-house], Idle men are the devil's playfellows, If the devil catch a man idle, he'll set him at work*. По значењу је слична *He that is busy is tempted but by one devil; he that is idle, by a legion*. По значењу би најприближнија српска пословица била она у којој се не спомиње *ђаво*, већ *non*: *Беспослен non и јариће крсти*. У њој нема нужно *ђавола* или неке *ђаволје* работе, већ тога да се у одсуству правог и смисленог посла човек бави небитним активностима. *Оксфордски речник*⁴¹ порекло ове пословице везује за посланице Светог Јеронима Стридонског у којима стоји: *Do something so that the devil may always find you busy* или *Have something to do so that the devil will always find you occupied*.

4.1.3. Спомињање ђавола

Иако се у савременом енглеском језику најчешће чује редукована верзија другог дела пословице, *Speak of the devil*, у енглеском корпусу пронађено је укупно седам облика ове пословице: *Talk of the devil and he will appear, Talk of the devil, and he is bound to appear, Talk of the devil and he's sure to appear, The devil is never nearer than when we are talking about him, Talk of the devil and he'll [either] come or send, Talk of the devil, and see his horns*. Пословица се односи на изненадно појављивање особе о којој се тренутно говори. Порекло ове изреке је у латинској пословици *lupus in fabula*, те одредница *вук* постоји у српском језику (*Ми о вуку а вук на врата*) и другим европским језицима, али не и у енглеском. Флавел и Флавел⁴² наводе драму Џона Лајла *Ендимион* (1591) као најранији извор у коме се реч јавља *devil*.

Варијације пословица указују на њихову идиоматску природу, те оне ретко дозвољавају било какав вид модификације. Њихова модификација у савременом језику довела је пак до појаве такозваних *антипословица*, *квазипословица* или *уврнутих пословица*,⁴³ како их је назвао Мидер.⁴⁴ У енглеском би пример био *When in Paris, do as the Parisians do*, или у српском *Ко ради, тај и греши, али за грешку песница се смеши*. Видимо да се оне могу модификовати лексички, заменом једне речи другом, или, у српском примеру, додавањем целе једне реченице којом се постиже фонолошка измена путем риме.⁴⁵ Овим се остварују хумор и сарказам, па често и преиспитивање самих порука пословица: „Модификоване пословице често исмевају праве изреке хиперболом, иронијом, хумором или пародијом.”⁴⁶ Пословице каткада умеју да делују архаично, како због лексике и синтактичке структуре, тако и због застареле поруке које покушавају да пренесу. Појавом антипословица добија се простор за традиционалне пословице које тиме успевају да опстану у савременом језику.

41 Speake 2007, 74.

42 Flavell & Flavell 2007, 78.

43 Литовкина 2014, 328 примећује да трансформација пословица није феномен забележен само у савременој лингвистици, већ да је он стар колико и саме пословице.

44 Mieder 1982.

45 За потпунију листа механизма за измену пословица, видети Литовкина 2014, 332–338.

46 Mandziuk 2016, 29.

4.1.4. Ђаво и опрезност

Better the devil you know than the devil you don't know носи поруку о помирљивости са тиме да је тренутна ситуација, ма колико лоша, опет боља јер је барем позната, док непознаница може бити донети и нешто горе. Исто се може применити и на људе. Флавел и Флавел⁴⁷ прате порекло пословице од Плаутија, који користи реч *evil* уместо *devil* (*Keep what you have, the known evil is best*), до садашњег облика у којем *devil* замењује *evil*. У српском наилазимо на идентичне пословице: *Бољи ти је знани враг него незнани анђео* или *Бољи је свој ђаво него туђи анђео*.

Енглеске пословице *It is good to set a candle before the devil* и *'Tis good sometimes to hold a candle to the devil* показују да силе које утичу на наш живот нису само на страни Бога, добра и хармоније, него и њему супротстављеној страни, а да би се човек некако спасао од разних зала и невоља потребно му је да избегне тај велики судар противречних животних и космичких сила. Идентично је у српском: *Добро је (кашито) и ђаволу свијећу запалити, И ђаволу понекад треба свијећу припалити, Богу ужежи једну, а ђаволу двије и Богу се молим, а ђавола хвалим – обојици воштаницу припалим*. Када треба ђаволу упалити дупло више свећа него противној страни, у томе не видимо само покорност и потребу додворавања, него и магијску радњу одстрањивања већег зла од оног претходног. Свеће или светлост симбол су борбе против космичке таме и ништавила и у овим пословицама добијају изузетну снагу и духовну учинковитост. Сличан мотив балансирања између добра и зла имамо у пословици *Богу се моли, али ни ђавола не срди*.

4.1.5. Ђаво и црна боја

У оба језика наилазимо на црну боју која у обе културе асоцира на ђавола. Овде пак и сам ђаво добија право да му се преиспита репутација, тј. пословице нас преносно могу учити да испитујемо званичне ставове и утврђене идеје, чак и ако око њих постоји заједнички консензус: *The devil is not so black as he is painted, Make not even the devil blacker than he is*. У српском повлачимо паралелу са *Ни ђаво није онако црн као што људи говоре* и *Ако је црн, није ђаво*. У енглеском се иде и корак даље, па особама треба да признамо заслугу чак и када то чинимо невољно јер их перцепирамо као лоше – *Give the devil his due*. Спик⁴⁸ наводи да је пословица потекла из француског језика – *Toutesfois n'est il pas sy deable qu'il est noir* (енгл. *A man is not always as devilish as he is black*).

4.1.6. Остало

Haste is from the Devil и *Хитња је вражји/ђавољи посао* уче нас да смо склонији да правимо грешке ако пренаглимо. *The cross on his breast and the devil in his heart* и *На очи драг, а у срцу враг* имају исто семантичко значење. Описују људе који својом спољашњошћу шаљу једну поруку друштву, а заправо су сушта супротност од оног за шта се исказују.

47 Flavell & Flavell 2007, 72.

48 Speake 2007, 74.

4.2. Енглеске и српске пословице са лексемом *Бог*

4.2.1. *Бог* и предузимљивост

Прва заједничка пословица у којој се спомиње лексема *God* је *God helps those who help themselves* или *God helps them that help themselves*, док су јој српски еквиваленти пословице различите синтактичке структуре: *Ко се (сам) чува и Бог га чува*, *Чувај се и Бог ће те чува(ти)*, *Док се чоек чува, и Бог га чува*, *Помози се, човече, па ће ти и Бог помоћи*. Ова пословица инсистира на човековој иницијативи, на његовој креативности и предузимљивости. Бог је ту да помогне ако човекова активност не буде довољна и добро осмишљена. Смисао божје помоћи овде се састоји се у томе да охрабри човека, да га покрене на акцију и добро дело, те да га подстакне сазнањем да у свему томе није сам. У српском имамо и супротну пословицу, па било какав човеков труд без божје помоћи није довољан: *Залуду се чоек чува ако га Бог не ушчува*. Овим Бог учвршћује своју позицију непобитног фактора у човековом животу и делању.

Насупрот пословицама у којима је акценат стављен на самоиницијативност и веру у сопствене стваралачке потенцијале, постоје и пословице где се тежиште одлучивања и промена налази на Божјој страни, а човек је у њима неко немоћно и несамостално биће које мало одлучује о свој судбини. То су пословице: *Man proposes [but] God disposes*, *Чоек налаже, а Бог располаже*, *Човек каже а Бог располаже*, *Човек снује, а Бог одређује/одлучује*. Приметно је померање тежишта значења са првог њиховог дела на други, са човека на Бога. Судбина човека је у Божјим рукама и коначна разрешења стижу одозго, по Божјој сили и промисли.

4.2.2. *Бог* и народ

The voice of the people is the voice of God, *Глас народа глас сина Божијега*, *Глас народа, глас сила Божија* преводи су латинске пословице *Vox populi, vox Dei*. Поистовећивање воље народа с божјом вољом везано је за устројство владајућих друштвених и црквених кругова у којима је неко ко је изабран за владара то постао по *милости божјијој и вољи народној*. Позивање на Бога имало је за циљ да учврсти положај владара као неупитан и непроменљив, да покаже да он има велику снагу и несавладиву потпору, те да је на том положају вечан. Да би био сигуран на свом престолу, потребна му је била већинска подршка целокупног народа, па је *глас народа* био исто што и *воља сина Божијега*.

4.2.3. *Бог* и чистоћа

Cleanliness is next to godliness и *Чистоћа је Богу мила* не потичу из Библије, али неки важни јеврејски и хришћански обичаји укључују прање руку, ногу или целог тела, где вода представља симбол прочишћења и духовног препорода. Тако је чистоћа повезана са узвишеним, моралним и духовним животом. Веза између чистоће и духовности је пак старија и од Библије, па се и у разним митологијама проналазе слични обичаји употребе воде ради прочишћења и постизања духовне чистоте.

4.2.4. *Бог* и правда

The mills of God grind slowly, yet they grind exceedingly slow познатија је у редукованој верзији *The mills of God grind slowly* (у корпусу се јавила и *God's mill grinds*

slow, but sure). Исто је и са њеним енглеским парњаком који у корпусу није забележен, а који се у савременом дискурсу знатно чешће може чути, а то је: *The wheels of justice turn slowly*, уз додатак *but grind exceedingly fine*. У корпусу није забележен ни српски еквивалент *Правда је спора, али достижна*, али јесте пословица идентичног семантичког значења *Правда гмиже, али стиже*. У српском се, дакле, *Бог* ни у једној синтактичкој варијацији не спомиње, али се спомиње глагол *гмизати* који указује на споро кретање, а којим се такође описује кретање змије. Змија или гуја су библијски симболи ђавола, па се и ђаво у српском позиционира као делилац правде, односно неко ко кажњава.

Варијација пословица са именицама којима се означава ђаво има више у енглеском него у српском језику, док су пословице у којима се јављају именице којима се означава Бог разноликије у српском језику. Варијације пословица говоре нам да, ако иницијално постоји неколико верзија једне пословице, временом један облик постаје доминантан,⁴⁹ јер су неке од пословица у нашем корпусу више, а неке мање познате.

5. Закључак

Народне пословице које су поникле из дубина народне мудрости и свакодневног искуства имају своје порекло из библијских мотива и учења, као и из најдубљих слојева митологије, паганских обреда и архетипских наслага и симбола. Преплитање свих ових имагинарних суштина и духовних варијација може временом да доведе до међусобног стапања и уједначавања, до тога да превлада један образац понашања и мишљења. Пословице могу да садрже непресушне примере борбе светла и таме, добра и зла, правде и неправде, храбрости и људске слабости, као и примере вечите борбе Бога и Сатане, анђела и ђавола, па је у тим оквирима важно место човека у том великом и вечитом обрачуну или коегзистенцији немерљивих сила.

Религија у пословицама у овом је раду испитана путем дуалитета *добро* и *лоше*, односно путем контрастирања пословица са одредницама *God*, *Бог*, *devil* и *ђаво* или *враг*. Проучавањем ових пословица долазимо до закључка о исправности претпоставке да енглески и српски језик имају заједничке пословице у којима се јављају одреднице *God* и *Бог*, те *devil* и *ђаво* или *враг*. Последишно долазимо и до заједничких карактеристика ове две културе које су у својој историји имале мало контаката и прожимања, али које имају заједничко европско порекло. Самим тим имају и заједничке вредности, стереотипе, опомене или лекције које путем тумачења значења бивају разоткривене.

Заједничке пословице у којима се спомињу *devil* и *ђаво* или *враг* садрже поуке о слободном времену које треба ваљано искористити, о обазривости и стрпљењу, промоћурности и критичком промишљању. У њима лексика није увек подударна. У енглеском су две пословице претрпеле промену кључних лексема, али су задржале исто семантичко значење. То су лексема *lupus*, односно *wolf*, која постаје *devil* у *Speak of the devil*, и *evil* која постаје *devil* у *Better the devil you know than the devil you don't know*.

На Мидеров позив на разоткривање мизогиније у пословицама одговорено је анализом пословица са одредницама *devil* и *ђаво* или *враг*. У оба језика жена је приказана у савезништву са ђаволом, опасна, лукава и домишљата. Жена је приказана и као неко ко може бити гори и од самог ђавола, јер може чак и њега да превари. У односу према мушкарцу, млада жена уме да заведе, док старија жена често симболизује вештицу. Пословице које повезују ђавола и жену различите су по лексичкој и синтактичкој структури, али их везује исто семантичко значење. Овакав приказ жене произлази из

49 Mieder 2004, 9.

Библије и компатибилан је са њим. У њему препознајемо вредности једног друштва, али и поједине стереотипне обрасце који су одупиру промени.

Заједничке пословице у којима се спомињу *God* и *Бог* приказују га као чиниоца који пресуђује човеку, он је тај који има последњу реч у одређивању човекове судбине. Кажњава углавном *Бог*, али кажњава и *ђаво*, ако је код њега крајње човеково одредиште. На *Бога* се позивају људи на власти, који на тај начин заправо успевају да сачувају царство земаљско и привилеговани положај у њему. Такав положај каткада може да владаоце удаљи од обичних људи и њихових потреба и интереса. Пословице нас уче и о неким општим вредностима, као што су предузимљивост и чистоћа.

Проучавањем пословица као језичких знакова и њиховим контрастирањем примећујемо које вредности деле две различите културе. Тумачењем семантичког значења пословица уз лексичке диференцијације које постоје, долазимо до тумачења значења ових комплексних знакова као важних јединица у културној семиотици. У наредним истраживањима фокус ће такође бити на заједничким енглеским и српским пословицама, али са новим одредницама које могу да разоткрију неке друге вредности двеју култура.

Литература

Cruse, Alan (2000). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Flavell, Linda, Flavell, Roger (2007). *Dictionary of Proverbs and Their Origin*. London: Kyle Cathie Ltd.

Friedrich, Paul (2006). Maximizing Ethnopoetics: Fine-tuning Anthropological Experience. У C. Jourdan & K. Tuite (прир.), *Language, Culture and Society. Key Topics in Linguistic Anthropology* (207–228). Cambridge: Cambridge University Press.

Gryshchenko, Yana, S. (2015). Linguoculturology as an Actively Developing Field of Linguistics. *Филологические науки / 7. Язык, речь, речевая коммуникация*. Доступно на: http://www.rusnauka.com/14_NPE_2015/Philologia/7_192576.doc.htm. Веб страни приступљено: 14.02.2021.

Grzybek, Peter (1987). Foundations of Semiotic Proverb Study. *Proverbium* 4: 39–85.

Grzybek, Peter (2014). Semiotic and Semantic Aspects of the Proverb. У H. Hrisztova-Gotthardt – M. A. Varga (прир.), *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies* (107–165). Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd.

Hazlitt, William, C. (2007). *English Proverbs and Proverbial Phrases. Collected from the Most Authentic Sources*. Marston Gate: Amazon.co.uk Ltd.

Jevrić, Tamara (2017). 'Medical Men' and 'Mad Women' – A Study into the Frequency of Words through Collocations. [*sic*] – *časopis za književnost, kulturu i književno prevođenje* 2 (9). Доступно на: <https://www.sic-journal.org>. Веб страни приступљено: 14.12.2020.

Jovanović, Ivan (2013). Les proverbes français avec le lexème *diable* et leurs équivalents serbes. *DEAF 2 (Dire, Écrire, Agir en Français), La langue et la littérature à l'épreuve du temps: Зборник радова са II међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, 333 – 340.

Krikmann, Arvo 1974a (1984). On Denotative Indefiniteness of Proverbs. *Proverbium* 1: 47–91.

Krikmann, Arvo 1974b (1985). Some Additional Aspects of Semantic Indefiniteness of Proverbs. *Proverbium* 2: 58–85.

Kussi, Matti (1972). Towards an International Type-System of Proverbs. *Proverbium* 19: 699–736.

Litovkina, Anna, T. (2014). Anti-proverbs. У Н. Hrisztova-Gotthardt – М. А. Varga (прир.), *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies* (441–447). Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd.

Mandziuk, Justyna (2016). “A Proverb a Day Keeps Boredom Away.” *New Horizons in English Studies* 1. Доступно на: <https://journals.umcs.pl/nh/article/view/4886>. Веб страни приступљено: 14.12.2020.

Mieder, Wolfgang (1982). *Antisprichwörter*, Vol. 1. Wiesbaden: Verlag für deutsche Sprache.

Mieder, Wolfgang (1997). Modern Paremiology in Retrospect and Prospect. *Paremia* 6: 399–416.

Mieder, Wolfgang (2004). *Proverbs. A Handbook*. Westport: Greenwood Press.

Mieder, Wolfgang (2014). Origin of Proverbs. У Н. Hrisztova-Gotthardt – М. А. Varga (прир.), *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies* (64–91). Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd.

Morris, Charles, W. (1938). Foundations of the Theory of Signs. У О. Neurath Thomas Kuhn (прир.), *International Encyclopedia of Unified Science*, Vol. I, No. 2 (1–63). Chicago: University Of Chicago Press.

Norrick, Neal, R. (1985). *How Proverbs Mean Semantic Studies in English Proverbs*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Paczolay, Gyula 1997 (2017). *European Proverbs in 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*. CreateSpace Independent Publishing Platform.

Permyakov, Grigoriy, L. (1979). *From Proverb to Folk-Tale: Notes on the General Theory of Cliche*. Moscow: Nauka.

Petrova, Roumyana (2014). Contrastive Study of Proverbs. У Н. Hrisztova-Gotthardt – М. А. Varga (прир.), *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies* (333–358). Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd.

Speake, Jennifer (2007). *The Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford: Oxford University Press.

Strauss, Emanuel (1994). *Dictionary of European Proverbs*. London: Routledge.

Wilkinson, Peter, R. (2002). *Thesaurus of Traditional English Metaphors*, 2nd edition. London: Routledge.

Živković, Dragiša, Škreb, Zdenko (1985). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

Šafer, Marina, J. (2016). Frazeologizmi sa leksemama *đavo* (vrag) / *devil* u srpskom i engleskom jeziku. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 6, 159–191.

Воробьев, Владимир, В. (2006). *Лингвокультурология*. Москва: Издательство Российского университета дружбы народов, Рекомендовано Министерством образования и науки Российской Федерации для использования в учебном процессе.

Драгићевић, Рајна (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Драгићевић, Рајна (2013). Концепт Бога у српским народним пословицама. У Ј. Грковић-Мејдор – К. Кончаревић (прир.), *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 5, Теолингвистичка проучавања словенских језика*, 71–85. Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности.

Јеврић, Тамара, Радосављевић, Аница (2013). Слика жене у пословицама на енглеском и српском језику: језик као средство промовисања прихватљивог понашања. *Српски језик, књижевност, уметност: Традиције и иновације у савременом српском језику* 1: 467–474.

Јовановић, Иван (2014). Француске пословице с лексемом *Dieu* – Бог и њихови српски еквиваленти. *Црквене студије* 11, 643–651.

Кончаревић, Ксенија (2018). *Језик и култура: славистичка перспектива*. Београд: Јасен.

Маслова, Валентина А. (2007). *Лингвокултурологија*, 3-е издание. Москва: Академија.

Марковић, Радул, Д. (2005). *Српске народне пословице и изреке*. Београд: Војноиздавачки завод, YU marketing press.

Стошић, Љиљана (2007а). *Библијске пословице и изреке*. Београд: Српска књижевна задруга.

Стошић, Љиљана (2007б). Библијско порекло српских народних изрека и пословица. *Митолошки зборник* 16: 83–102.

Телия, Вероника, Н. (1996). *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа „Языки русской культуры”.

**BETTER THE DEVIL YOU KNOW – ENGLISH-SERBIAN PARALLELS IN
RELIGIOUS PROVERBS**

Proverbs as linguistic signs can carry typical characteristics of a culture, values and thoughts of members of the given culture. They can explain the connection between language and culture, and how they interact with one another. Since the main subject of research in cross-cultural and contrastive paremiology is the comparing and contrasting of proverb equivalents in different languages, proverbs can be studied from the perspective of cultural semiotics, i.e. which proverbs exist in a particular culture. The focus of this paper are the proverbs which English and Serbian share containing the entries *God* and *Bog*, *devil* and *djavo* or *vrag*, by which religion in proverbs through the duality of *good* and *bad* is examined, as it is the most important duality inherent in paremiology. The corpus consists of proverbs excerpted from English collections of proverbs (Flavell and Flavell 2007, Speak 2007, Hazlitt 2007) and Serbian proverbs collected by Marković (2005), whose edition also includes proverbs by Vuk S. Karadžić (1849). One level of meaning of proverbs was analyzed – the semantic level. Common proverbs that contain the *devil* and *djavo* or *vrag* send the message that free time should be used wisely, about prudence, patience and critical thinking. Mieder's call to reveal misogyny in proverbs was answered by analyzing these proverbs. Common proverbs in which *God* and *Bož* are mentioned present him as a factor that judges men, he has the last word in determining men's destiny. These proverbs also teach us about some general values, such as enthusiasm and cleanliness. By studying these proverbs, we expose common characteristics of these two cultures, common values, stereotypes, warnings or lessons through the interpretation of meaning.